

A Frankel Leó utca 49 alatt álló hatemeletes bérház nagyon különleges, mert belül az udvarában egy zsinagóga található. A Frankel Leó utcáról nézve zárt soros beépítésű ház U-alakot formáz. Az U két szára a Dunára néz, szabad belátást engedve így a zsinagóga apszisára.

A Frankel Leó utcai homlokzat öttengelyes, szimmetrikus épület. Az épület közepén árkádos, hármass kapuzaton át lehet bejutni. A 3 kapu 1-1 oszloppal határolt, felettük hangsúlyos, kiugró párkányzat látható, három ponton gyámokkal alátámasztva. Felette, a középső falsík jobbról és balról 1-1 félhasáb alakú rizalittal határos. A párkányzatig a homlokzat téglával, felette vakolással díszített.

A homlokzatot tovább tagolják a félköríves és egyszerű négyzetes ablaknyílások. A párkányzat felett zsidó vallási jelképek találhatók: mérműüves jellegű Dávid csillagok és menóra relief, tetején Mózes kőtábláival.

A kapun belépve szemben látható maga a zsinagóga, amihez kis oszlopcsarnokon át lehet odajutni. A bejárati rész a homlokzathoz előreugrik, alapzata lépcsőzetes, teraszos kialakítású. A karzati oldallépcsők kapui előtt is teraszos kiképzés van. Ezek a női kapuk, felettük csúcsíves ablakok láthatók. A neogótikus homlokzat háromtengelyes, nyerstéglával borított, a tagozatok vakoltak, középrészén 2 áltámpillérrel, oromzatos, lépcsőzetes lezárással látható. A két támpillér között a főpárkány csúcsíves ívmezőt alakít ki.¹

A kapu felett félköríves orompárkány van, csúcsán kettős kőtábla, az oromzat mögött az előtér tetőrésze kétoldalt mérműves ablakokkal díszített. A középső nagy ablak csúcsíves, bélletes, Dávid csillaggal a tetején, felette szamárhátíves keret van. Az ajtó fából készült, vasdíszítménnyel.² A zsinagóga körül bent loggiás-jellegű, oszlopos függőfolyósók vannak.

A Duna-parti homlokzaton az U-alakú épület szárai lekerekítettek, a homlokzathoz kiugranak, közrefogják a zsinagóga apszisát. Ezen az oldalon is Dávid csillagok jelennek meg a falsíkon.

Újlaki zsidóság először 1766-ban emelt itt zsinagógát, Nöpauer Máté építőmester tervei alapján. A nagyobb közösség befogadása miatt építettek a régi helyére új zsinagógát 1888-ban.³ A zsinagóga eredetileg magában, üres telken állt, vendégfogadók, földszintes házak bennük hitközségi helyiségek és vágóhíd vette körül.⁴

A terveit Fellner Sándor műépítész készítette el, amik szinte maradéktalanul meg is valósultak a zsinagógán. Fellner az első olyan építészek közé tartozott, akik szerint a zsinagógát nem kell külön tipikus zsinagóga stílusjegyekkel megkülönböztetni.⁵ Pesten született, a József nádor Műegyetemen tanult. A bécsi Polytechnikum után Párizsban Garnier műtermében a francia gótikát, reneszánsz és barokk stílusokat tanulmányozta. Főbb alkotásai: debreceni Ipari és Kereskedelmi Bank székháza (1891), Magyar-Belga

¹ Brestyánszky, 1999, 102.o

² U.o

³ Újlaki cikk

⁴ Brestyánszky, 1999, 101.o

⁵ Frankel honlapja

Fémipari Rt. gyára (1895), egykori pest Ritz szálló, Pénzügyminisztérium, Szentháromság tér (1904) és az Igazságügyminisztérium, Markó utca (1918).⁶

1928-ban épült a zsinagóga elé a bérház, feltehetőleg védelmi okokból. Az átépítés után úgynevezett palota típusú zsinagóga lett, amit akkor alkalmaztak, ha nem akarták a zsinagóga templomszerűségét hangsúlyozni vagy a telek kevésbé volt alkalmas rá, hogy templomot építsenek rá.⁷ 1928-ban magát a zsinagógát is átépítik, kibővítik beton földemmel és egybeépítik a bérpalotával, azonban gótikus stílusát meghagyták. A felújítás miatt majdnem kereszt alaprajzú lett a zsinagóga.⁸

Az új bérházban kisboltok, portásfülke, műhely, raktár, cselédszobák, a hitközség irodái, tanácssterem, téli imaterem, az alagsorba fiatalok kultúrterme kapott helyet. Az 1928-as Tér és Forma szerint a bérházban központi fűtés volt, lakások jó kialakításúak, mellékhelységekkel ellátottak, a konyhákban gáztűzhely van. Még lift is volt a házban már ekkor.⁹

A bérház építőmestere Győri Sándor okleveles építész volt, tervezői Jakab Dezső és Sós Aladár. Jakab Dezső Réven született. A millenáris kiállítás idején a Földművelésügyi minisztérium műszaki kiállítási épületeit ő tervezte. Korábbi épületein a lechneri magyaros stílus érvényesült, később a barokk majd a francia reneszánsz forrásaiból merített ihletet alkotásaihoz. Az utolsó években Sós Aladár építésszel dolgozott együtt.¹⁰

Sós Aladár Temesváron született. Már egyetemi hallgató korában részt vett a Ritz Szálló és a Gerbeaud-palota tervezésében. Diplomájának megszerzése után a palicsi fürdőtelep, a marosvásárhelyi kultúrpalota, a dévai színház, a pozsonyi kultúrpalota tervezésében és kivitelezésében vett részt. Jakab Dezsővel és Komor Marcellel közösen tervezte az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) Fiumei úti központját.¹¹

A második világháborúban megrongálódott a ház, a németek istállóként használták a zsinagógát.¹² 2000-ben és 2014-ben emléktáblát állítottak a házból elvitt zsidó embereknek és a Vörösmarty cserkészcsapatnak.

1983-ban is módosítanak az épületen; áthelyeznek ajtókat, falakat, modernizálják azt. A kilencvenes években és 2000-be ismét felújították az épületet a zsinagógával együtt.¹³

A zsinagógát és a bérházat is a Budai Zsidó Hitközség építette, melynek székhelyévé vált a Frankel zsinagóga. A hitközségnek olyan gazdagabb tagjai is voltak, akik anyagilag támogatták a bérház megépítését, például a textil gyáros Goldberger Ferenc családja és az acél-és fémiparos Weiss Manfréd.¹⁴

A hitközség tagjai között számos tudós, értelmiségi és művész is volt, például Heller Bernát és Strausz Adolf orientalisták, dr. Baracs Károly ügyvéd, Pfeiffer Ignác

⁶ Brestyánszky, 1999, 99.o

⁷ Klein, 2011, 375.o

⁸ U.a, 411.o

⁹ Budapesti Negyed, 2005, 13.évf

¹⁰ Jakab Dezső, MZSL

¹¹ Sós Aladár, MÉL

¹² Szegő, 2004, 49.o

¹³ Budapesti Fővárosi Levéltár

¹⁴ Újlaki cikk

műegyetemi tanár, dr. Geréb József klasszika-filológus, Molnár Ferenc, Kóbor Tamás, Emőd Tamás és Lengyel Menyhért írók.¹⁵

A bérházat Beer Berthold egykori hitközségi elnök kezdeményezésére terveztették.¹⁶ Több rabbi is működött a zsinagógában: Dr. Schönér Alfréd Buda főrabbija 1975-1985 között, dr. Benoschofsky Imre mellett dr. Edelstein Bertalan, a fiatalon mártírhalált halt dr. Vidor Pál, valamint dr. Geyer Artúr, az Országos Rabbiképző Intézet könyvtárosa, dr. Kiss Arnold főrabbi, akit 1901-ben választottak meg a budai hitközség élére, íróként, költőként, műfordítóként is működött.¹⁷

A hitközség tisztelettel kezeli egykori nagyjai emlékét, róluk emléktáblák mesélnek a zsinagóga belsejében. A kortárs családi visszaemlékezések pedig további adalékot nyújtanak a hitközségi vezetők életéről:

Billitzer Ernő, egykori főrabbi, Viola nevű lányával és feleségével a ház 2. emeletén, a 7-es számú lakásban laktak. Viola édesanyjával 1945-ig bújkált. Jávor Billitzer Viola már Izraelben él, de kapcsolatban van a közösséggel. Így emlékszik vissza egy 2007-es levélben édesapjára: Billitzer Ernő Szerencs közelében született, ortodox rabbi-és kántorcsaládban. A családi név eredetileg Horowitz volt. Az egyik felmenőnek azonban egy magyar gróffal való perpatvara miatt bújdosnia kellett, ezért a sziléziai Billitz nevű városban tartózkodott. Szerencsre visszatérve Billitzer néven anyakönyveztette magát és gyermekeit. Billitzer Mór, a nagypapa, Egerben szolgált kántorként. A 7 fiú közül apja, Ernő volt a legidősebb. A fiúk Békéscsabán laktak és tanultak a jesivában (talmudiskola). Ernőnek zenei érzéke volt ezért magától kezdett el énekelni és hegedűn tanulni. A zsinagógához egy országos pályázat útján került és főkantor lett, fiatal kora ellenére. Emellett zenepedagógusként is dolgozott.

Parczel Sándor, hitközség pénztárosa, főkönyvelője volt. Felesége, és lánya, Edit, Óbudán találtak menedéket. A háború után visszaköltöztek 5.emeleti lakásukba. Parczel Edit ma Haifán, Izraelben él. Így ír édesapjáról: Parczel Sándor 1906-ban, Óbudán született. Apja, Parczel József, a budai hitközség főjegyzője volt. Parczel Sándor Párizsban a Sorbonon tanult matematika-latin szakon. Budapestre visszatérve, apja kérésének eleget téve a budai hitközség ökönyvelője és pénztárosa lett. A munkaszolgálatra való behívás előtt nevezték ki főtitkárnak, de ezt már nem tölthette be.

Tyápay Katalin írásában beszámolt a ház egykori idős lakójáról, Kamarás Ödönné Manciról, aki több lakásban is lakott a házban. A nagypapa, édesapja, az unokái és a dédunokái is itt éltek-élnek. A háború végén lányával csak azért jött vissza, hogy újra láthassa a házukat. Szemben, az egykori Esplanade hotelben (Lukács fürdővel szemben állt, Frankel Leó utca 38-40) volt az első bálja, és a zsinagógában adta össze férjével őt Vidor Pál.

Elbert Márta filmrendező, az ötvenes években lakott itt gyerekként. Elbert úgy emlékszik vissza, hogy a hatvanas évek végéig "bögrekorszak" volt a házban: „Mindenkinek volt egy bögréje - kék, sárga, pöttyös, csíkos -, és azzal ment a szomszédba lisztet, cukrot, grízt kölcsönkérni. Soha nem tartottuk számon, ki kinek és mivel tartozik. Ha volt, adtunk, ha nem, kértünk.(...)”

¹⁵ Frankel honlap

¹⁶ Budai Zsidó Hitközség, MZSL

¹⁷ Frankel honlap

Források:

Budapesti Fővárosi Levéltár

Klein Rudolf – Zsinagógák Magyarországon, 2011, Budapest, Terc

Szegő Dóra – Zsinagógák, 2004, Budapest, Városháza kiadó

Csillag Ferenc – Frankel 125, 2013, Budapest, Gabbiano Print Kft.

Gerő László – Magyarországi zsinagógák, 1989, Budapest, Műszaki Könyvkiadó

Brestyánszky Ilona – Budapest zsinagógái, 1999, Budapest, Ciceró

Tyápay Katalin – Bérház a templom körül, Budapesti Negyed, 2005, 13.évf. ősz

Zsinagóga története, frankel.hu

Újlaki zsinagóga cikk, urbface.com

Esplanade Szálloda cikk, egykor.hu

Magyar Életrajzi Lexikon

Magyar Zsidó Lexikon)